

M.C. Botha

In gesprek met Etienne Leroux

Al die vrae en antwoorde is op skrif gestel. Die eerste deel van die onderhoud het die grootste gros vrae bevat, en die antwoorde daarop is aangevul met meer vrae. Hierdie prosedure is 'n paar keer herhaal, totdat die finale vorm ongeveer twee maande ná die begindatum bereik is.

MCB: Soos talle Sestigters is jy al oor 60. Dink jy dikwels aan jou ouderdom?

Leroux: Die dag toe ek sestig geword het, het ek onmiddellik gedink aan Van Wyk Louw, en aan Opperman. Binne 'n paar jaar het die tol van die liggaan hulle op verskeie wyses vernink en doodgemaak. Ek is bang. Ek het 'n lastige hoes, en ek dink dikwels aan my ouderdom. Maar ek hou nog van meisies in die algemeen, ten spyte van my ouderdom.

MCB: Jy het al jou boeke geskryf in 'n studeerkamer geleë in die hartjie van 'n woestyn. Heg jy enige sentimentele of letterkundige waarde hieraan?

Leroux: Ek heg groot sentimentele waarde aan ál die boeke wat ek in die woestyn geskryf het. Maar my boeke het oor stede gegaan: vanaf Kaapstad tot Tel Aviv. Letterkundig gesproke het ek 'n koue afsydigheid ontwikkel. Die isolasie van die platteland is miskien gevaarliker as die eensaamheid van Hillbrow vir 'n skrywer.

MCB: Dink jy dat as jy in 'n stad gebly het jy boeke sou skryf wat afspeel miskien in 'n dorpie soos Koffiefontein?

Leroux: Dis presies die punt wat ek in my stelling probeer maak. Hillbrow is meervoudig, Koffiefontein is enkelvoudig. 'n Skrywer in Hillbrow kan oor 'n etniese groep skryf en anoniem bly. Indien ek oor Koffiefontein skryf, terwyl ek daar bly, vernietig ek my vriende en vyande, en aldus vernietig ek my lewe dáár.

MCB: Min moeders sal dit waag om te sê vir watter een van hul kinders hul die liefste is — sal jy dit wil waag om te sê watter een van jou boeke jy dink is die slegste? Saul Bellow het gesê sy eerste boek of twee is vir hom 'n groot verleentheid. Wat dink jy — vandag — van *Die eerste lewe van Colet* en *Hilaria*?

Leroux: Binne die tydverband het ek nie 'n slegte boek geskryf nie. Ek weet dit klink hardegat. Maar ter wille van my selfvertroue glo ek dit graag.

MCB: In vergelyking met mense soos Hesse, Hemingway en Hermanns (om nou maar net dié te noem wie se vanne met H begin) skryf jy, as jy besig is met 'n roman, baie stadig. Is jy bewus daarvan, wanneer jy skryf, dat dit stadig gaan? Dat, as jy elke aand twee bladsye in plaas van een kon skryf, jou roman twee keer langer sou wees?

Leroux: Ek skryf stadig omdat ek bang is om té vlot te skryf. Dit dateer uit my plaasskooljare toe ons fynskrif moes gedoen het. Toe ek met ekstasie

oorgawe die ding beheers het, en die vulpen goed gevloei het, het die prinsipaal van die eenmanskool na die abstraksie van my handskrif gekyk en my met 'n kweperlat gedonder. Ek het toe begryp dat ekstase miskien aan die ergste fynskrif-dissipline verbonde is.

Indien daar elke aand twee bladsye in plaas van één was in die vorming van my roman, sou ek 'n dik roman geskryf het. Maar dan sou daardie gestorwe onderwyser in my verbeelding my gegésel het met sy plattelandse rottang. Ek is nog steeds onder die ban van die eenmanskool.

MCB: Graham Greene is 'n goeie vriend van jou en hy skryf ook stadig. Het dit enige simboliese betekenis, betreffende jul vriendskap?

Leroux: Graham Greene is 'n goeie vriend van my. Hy skryf ook stadig, maar hy skryf konsekwent. Ek skryf soos 'n Gemini. Maar ek onthou hoe hy in sy briewe aan my vertel hoe hy ook maar sukkel om 'n roman van die grond te kry. Ek dink nie daar is 'n simboliese betekenis aan vriendskap nie. Daar klop iets tussen ons, maar ek kan nie begryp wat dit is nie. 'n Sin vir avontuur, die aftakeling van die establishment wat ons eintlik lief het, 'n sin vir die ironiese, 'n satiriese instelling, 'n religieuse aanvoeling, 'n rebelsheid, 'n woede, en 'n gevoel van innerlike vryheid wat niemand ons sal ontnem nie?

MCB: Jy het eenkeer vir my gesê jy maak op jou manuskrip pentekeninge van mense so tussen die skryf deur. Is daar iets van 'n skilder in jou? Jy het ook al gesê dat jy visueel ingestel is as jy skryf. Is daar 'n rede waarom jy nie skilder nie, waarom jy nie olie- of waterverfskilderye maak nie?

Leroux: My pentekeninge is goedkoop speletjies. Die woord is beter. Soms gebruik ek pentekeninge in korrespondensies met my vriende en vriendinne. Dit is omdat ek té lui is om behoorlik te formuleer. Daar is fôkol van 'n skilder in my. Maar iemand soos Christo Coetzee, 'n geniale skilder, formuleer sy oogmerk, bedoeling, en konsepsie van sy werk by wyse van 'n dagboek vir homself op 'n briljante wyse. Ek is visueel ingestel soos 'n kamera op die toneel. "I ain a movie."

MCB: Het jy al daaraan gedink om 'n draaiboek te skryf?

Leroux: Ek sal nooit 'n draaiboek skryf nie, want 'n draaiboek is in 'n sekere sin 'n verwerking van 'n kortverhaal of 'n roman. Ek verkies om die oorspronklike te skryf sonder die eise van 'n ander medium.

MCB: 'n Paar maande voor Breyten Breytenbach se vrylating het jy 'n hartstogtelike pleidooi vir sy vrylating gelewer. Dink jy daardie toespraak van jou — en die publisiteit wat dit gekry het — het 'n direkte verband met sy vrylating gehad?

Leroux: Breyten se vrylating het niks te danke aan my pleidooie nie. Die Skrywersgilde het 'n objektiewe standpunt. Ek het van elke geleentheid gebruik gemaak toe ek 'n prys ontvang het om 'n vriend van my uit die tronk te kry. Die minste wat ek bygedra het, is om 'n enkele persoon in die kollig te plaas. En ek twyfel of dit van enige betekenis was, behalwe dat sy naam genoem is.

MCB: Dit is bekend dat die verbod op *Magersfontein*, o *Magersfontein!* jou erg ontstel het. As Magersfontein nie verbied was nie, sou *Onse Hymie* — of enige boek — gouer verskyn het as ses jaar ná *Magersfontein*?

Leroux: Die verbod op *Magersfontein* het my 'n knou gegee. Ek was terug waar ek begin het toe ek die eerste keer probeer skryf het. Ek was destyds onderhewig aan 'n ander soort sensuur, maar hierdie een was só wetlik en onverbiddelik. En 'n mens wil nie 'n herhaling hê van jou beginjare terwyl jy aftree-ouderdom nader nie.

MCB: Wat was daardie 'ander soort sensuur' van destyds?

Leroux: Die Afrikaanse gemeenskap, die magnate van die uitgewerswese, en die hele klimaat wat die beweging van Sestig moontlik gemaak het.

MCB: Nader 'n skrywer ooit aftree-ouderdom?

Leroux: 'n Skrywer nader nie aftree-ouderdom in terme van byvoorbeeld die formule van die Staatsdiens nie. Hy het geen staatshulp nie. Sy bydrae is amorf, en hy sal in elk geval weier om alle vorms van die rompslomp in te vul indien hulle hom as 'n 'wettige' skrywer wil verklaar, wat nou moet aftree. Dis die vloek van die boom van kennis dat die skrywer die ewige wandelaar sal bly — en, ergste van alles, terwyl hy die smaak van die vrug vergeet het. Maar hy kan nie aftree nie. Gelukkig is daar 'n paar skrywers wat dit tog reggekry het om af te tree. Hulle het 'n bietjie koekoe geword; hulle doen meestal houtwerk as 'n plaasvervangende vorm van skepping. Die primordiale boom bestaan dus nog in die reste van hulle verbeelding — maar die vrug proe maar housterig. Maar daar is een of twee wat wragtag nog vars vrugte eet afkomstig van die vergete paradys.

MCB: Wie?

Leroux: Alle skrywers bo sewentig wat nog goed skryf: Graham Greene, Nabokov, Singer, ensomeer.

MCB: Alte dikwels het 'n resensent wat 'n Afrikaanse boek resenseer, kommentaar te lewer oor die taalgebruik in daardie boek, soos jy wel weet. Kyk mens na publikasies soos *The Times Literary Supplement* of *The New York Times Book Review*, is dit opvallend hoe selde 'n Engelse resensent 'n Engelse boek op grond van taalgebruik kritiseer. Wat dink jy is die redes vir Afrikaanse resensente se beheptheid om 'korrekte' Afrikaans te definieer?

Leroux: 'Korrekte Afrikaans' is natuurlik korrekte Afrikaans. Skynbaar kan ek nie hierdie moerse taal korrek skryf nie. Maar, terwyl ek na gesprekke luister (die lewende taal) hoor ek die taalgebreke wat in my boeke weerspieël word. Ek dink 'n jong taal loop op krukke. Mens mag nie die toekoms inkruip nie. Mens moet vertikaal korrek wees en die regop-posisie simuleer. Dit is hierdie paraplegiese benadering tot die taalstruktuur wat my kranksinnig maak.

MCB: Borges het onlangs in 'n onderhoud gesê, "I dream every night." En jy?

Leroux: Ek droom elke aand wanneer ek besig is om 'n boek te skryf. Die tye dat ek nie droom nie, raak ek beangs want dan is daar nie die primor-

diale prikkel nie. Ek wens ek kon, soos Borges, elke aand droom. Selfs nagmerries is welkom. Dis die insiggewendste drome in die skeppingsproses.

MCB: Jy skryf in Afrikaans, maar lees nie Afrikaanse boeke nie. Het jy al daaraan gedink om 'n roman te skryf in die taal wat jy lees, Engels?

Leroux: Ek kan nie behoorlik Engels skryf nie. Losweg wel vir vriende. My Engels is nog swakker as my Afrikaans. Soms voel ek dat ek 'n skrywer sonder 'n taal is.

MCB: Wanneer jy 'n manuskrip klaar het, lees jy dit nooit weer nie. Is daar enige spesifieke rede hiervoor?

Leroux: Ek lees my romans éénkeer in proefvorm en boekvorm. Daarna nooit weer nie. Met die verloop van jare het ek al meer krities ingestel geraak teenoor die romanvorm. Ek begin fout vind met groot skrywers. Daarom is ek te bang om my eie romans weer te lees.

MCB: Kom ons verbeel ons op hierdie oomblik en op hierdie plek in die kosmos (Die Aarde) dat die roman 'n uitsonderlike diersoort is (nie daardie spinnekop of vis nie!). Kan jy, as Darwin, sy evolusie insien?

Leroux: Die roman sal 'n komper word, geprogrammeer deur 'n feilbare homo sapiens, en Twiggy sal my spreekbuis wees.

MCB: Is daar iemand — of iets — wat by jou spook terwyl jy besig is om te skryf?

Leroux: Met elke roman was daar 'n krisissituasie terwyl ek besig was om te skryf. Mense, drome, spoke, verhoudings, het altyd 'n intrinsieke deel van my romans geraak. Ek is nie koud en ongevoelig nie. Die satiries-ironiese ongevoeligheid is die noodsaaklike afsydigheid van 'n wetenskaplike op die gebied van skrywe. In die wêreld van die komper moet die skrywer hom aanpas by 'n dooie wêreld.

MCB: Miskien is dit primitief om te veralgemeen, maar tog: Watter deel van jou romans het jou die meeste pret verskaf om te skryf? Die begin? Midde? Einde? Of is daar vir jou geen verskil (wat jou eie emosies betref) tussen hierdie 'fases' nie?

Leroux: Die enigste pret in 'n roman vir 'n skrywer is wanneer hy voel dat hy 'n goeie einde gefabriseer het. 'n Roman sonder 'n einde is ondenkbaar. Daarom moet die einde goed wees.

Dit is eintlik ongelooflik hoe goeie skrywers soveel stront kan skryf voor die allerbelangrikste einde.

Die grootste gevaar vir 'n skrywer is die vaal middel van 'n roman. Ek het selde 'n roman gelees wat nie in die middel soos 'n kameel se rug knak nie. Om op te som: 'n goeie begin; 'n goeie einde; en God help ons in die middel. Dis dáár waar ál die preke en 'wysheid' mens verveel.

MCB: Hoe voel jy as jy 'n roman klaar geskryf het?

Leroux: Ná 'n roman voel ek dat ek volgende keer 'n beter een sal skryf. Maar dit moet 'anders' wees. Ek kyk na my menslike materiaal en ek voel: julle bly só eenders. Watter Goddelike vreugde of ramp moet julle tref voor-

dat ek nuut oor julle kan skryf?

MCB: In al jou boeke het jy 'n punt daarvan gemaak om voorin te sê dat alle karakters denkbeeldig is. Al jou boeke het ook opdragte, maar slegs in die mees onlangse een, *Onse Hymie*, word die verduideliking van die denkbeeldigheid en die opdrag in *dieselfde paragraaf* saamgevat. Is daar enige betekenis wat mens aan hierdie nuwe wending kan koppel?

Leroux: *Onse Hymie* is aan soveel mense opgedra dat, om elkeen op sy naam te noem, omtrent 'n derde van hierdie kort roman in beslag sou geneem het.

MCB: Beteken dit dat jou volgende roman aan nog meer mense opgedra gaan word?

Leroux: My volgende roman sal opgedra word aan 'n enkeling of aan 'n meervoudigheid van mense. Dit hang net daarvan af wie die vonk sal gee wat die roman in my verbeelding laat ontplof.

MCB: Jou eerste boek is 28 jaar gelede gepubliseer. In die eerste 14 jaar daarna het jy agt romans geskryf, en in die laaste 14 jaar drie: *Na'va*, *Magersfontein, o Magersfontein!* en *Onse Hymie*. Dit is dalk 'n onnosele vraag, maar kan jy jou vinger lê op redes waarom jy minder produktief geraak het?

Leroux: Miskien het ek minder produktief geraak omdat die lewe vir my verveliger geraak het. Ek slaap my dae om en elke middag sien ek dieselfde dinge.

Miskien moet ek begin draf en my aan die kultus van die fikse liggaam wy. Miskien moet ek in koue oseane swem, berge klim, en soos 'n slang in grotte seil.

MCB: Wat fisiese voringewing betref, m.a.w. iets soos die rangskikking van paragrawe en indeling van hoofstukke, is jou eerste paar boeke redelik eenvoudig. Veral in *Die eerste lewe van Colet* laat die struktuur van die verskillende 'afdelings' 'n mens dink aan die soortgelyk eenvoudige struktuur van Lawrence Durrell se *Alexandrian Quartet*. Stelselmatig raak jou indeelings egter ingewikkelder. *Een vir Azazel* het 'n reeks afdelings, 'n groter reeks hoofstukke tussen-in en ook sub-afdelings waarvan sommige geteld is en ander genoem. Hierdie 'verwikkeldheid' bereik 'n soort hoogtepunt in *Onse Hymie*, waar afdelings en hoofstukke nog verder ingedeel word en mens iets soos

DIE VLEISPALEIS

l(g)

'n Finale Vaarwel .

Hoewel jou manier van strukturerings oor die jare ingewikkelder geraak het, kan mens nie sê — wat blote inhoud betref — dat jou romans ingewikkelder geraak het nie. Is die verandering in struktuur dus net toevallig? Jou eie, persoonlike evolusie?

Leroux: Ek verklap nie die geheim van my konstruksies nie. Ek het dit van die Sfinksse geleer.

MCB: Beskou jy jou romans as piramides?

Leroux: Ja.

MCB: Wat is jou ambisies as skrywer?

Leroux: My huidige ambisie is om goed (rumoerig) te skryf.

MCB: Wat is jou toekomsvisie van die Republiek?

Leroux: My toekomsvisie vir die Republiek?

Watter Republiek? Ek voorsien 'n duisend-en-een republieke met enorme strydvræ. Daar sal geen einde aan die dialoog wees nie. Dialoog — met geweld.

En die poppe sal dans.

MCB: Jy het eenkeer gesê jy moet eers 'n roman se titel kry voordat jy kan begin skryf. Wat van karakters se name? Lady Mandrake, speurdersersant Demosthenes H. de Goede, brigadier Ornassis E., dr. Fyella Amakaia-Laird, om 'n paar voorbeelde te noem — het jy hulle eers as name geken voordat jy oor hulle geskryf het? En hoe lank voor die tyd? 'n Dag? Twee weke? Miskien selfs 'n jaar? Of is dit ook moontlik dat jy éers oor hulle skryf en hulle dan name gee?

Leroux: Die titel van my roman is die enigste werklikheid in die chaos wat volg. Terwyl ek met die wind sweef is ek ge-anker aan die titel. Die name van my karakters word uit die teks gebore. En ek sal nie skroom om hulle name met die verloop van die roman te verander nie. Wat beteken 'n naam? "What is in a name?" 'n Naam hoef nie konstant te wees nie. Indien 'n naam later nie meer pas nie, voeg ek 'n adjektief by — en die naam verander.

MCB: Oor die algemeen is jy nogal lief om adjektiewe te gebruik. Neem 'n sin soos: "Oom George, rebelse baron in die hiërargie, en ek wandel rustig terug tot by sy huis waar ons die Adjunk onverwaarloos in 'n intiem vertroostende gesprek bevind binne die kring van die denkbeeldige arms van die wenende Merlina." (Uit *Na'va*, p. 35). Dikwels in die literêre wêreld word gedagtes uitgespreek téén die gebruik van adjektiewe. Hoe klink die voorname vir jou om prosa te skryf wat gestroop is van woorde wat beskryf?

Leroux: Ek gebruik 'n adjektief soos dit my skryfstyl pas. Uit die aangehaalde sin (eintlik 'n bietjie uit konteks uit) sou ek drie paragrawe van 'gestroopte' prosa moes skryf om dieselfde beeld oor te dra. Soms gaan dit oor die ritme van 'n sin.

"Shooting from the hip" kan baie effektief wees. Maar ek verkies tog die mandaryn in die agtergrond terwyl ek met so min woorde as moontlik my leser doodskiet.

MCB: Hoekom met so min woorde as moontlik? En wat is min woorde: 'n Manuskrip-bladsy wat met die helfte gesnoei word ter voorbereiding van finale publikasie, of bloot 'n sorgvuldige keuse terwyl jy besig is om te skryf?

Leroux: Ek het hier gedink aan die mandarynse styl of die "vernacular" van Hemingway. Ek het ook gedink aan "cowboys" wat destyds met hulle 45's

verwoesting gesaai het. Die een wat van die heup geskiet het was vinnig en onakkuraat. Indien sy geluuskoot tref, word hy 'n legende. Ek het méér gehou van die ander skool wat langsaam 'n rewolwer uitgehaal het en na die beste van hul vermoë gemik het en meer as dikwels die kol getref het. Die stadige elegante ou het méér lyke gelaat en langer geleef om weer te skiet. Maar hy het nie ingepas by die wilde jongklomp nie. Maar hy het hulle almal oorleef. Hy was nie Billy the Kid nie en sy naam kan slegs in die annales gevind word. Dis 'n elaborate beeldspraak, en ek voel 'n bietjie skaam. Dêmit.

Soos jy sal merk, ontwyk ek jou vraag. Vrae en antwoorde is 'n soort tweegeveg. Sodra die son in jou oë is, sal ek jou skiet, my beste vriend.

Jy behoort nie 'n medeskrywer te vertrou nie.

MCB: Dink jy ooit aan die dood? Of hinder dit jou glad nie?

Leroux: Toe ek 60 geword het, het ek vir die eerste keer aan die dood gedink, en ek is vrek bang. Waar is my "pals", my vriende, my geliefdes, my onbereikbares in hierdie eensame reis na God-alleen-weet-wat?

Ek was my hele lewe eensaam. Omdat ek alleen doodgaan, is dit die top-punt van eensaamheid. D.w.s. dood is vir my die verwerkliking van die eensaamheid op 'n groteske wyse. Ek en God verstaan mekaar, maar ek het nie die "guts" om aan God se volkome eis te voldoen nie. Ek is bang.

Carl Mischke Blitzkrieg

dit sal vinnig gaan
die Weermag te gedug
om teen te staan

daar val die werkers van die kwaad
terug na die gesagstaat

stuur, Here, u lig
dat hierdie heilige oorlog
in alle geregtigheid
afgeskiet word